

Г Е Р М А Н
ГЕССЕ

ЩОДЕННИКИ
ТОМ 1

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2025

ЩОДЕННИКИ

Нотатки

**від 12 березня 1899 р. по листопад 1902 р.
у Bagels Geschaefskalemder**

1886 рік (липень) — переселення до Кальва. Помешкання в дідівському будинку єпископа¹. Латинська школа (гімназія). Професор Шмідт², попри суворість, улюблений вчитель. 1888 р. — біль у суглобах. З 1890 року — гімназія в Геппінгені до літа 1891 р. Пансіон пані Шайбле. Ректор Бауер³ дуже шанований учитель. Радість від заняття латиною. Читаю Шиллера. Сам трохи віршую.

Літо 1891 року — складено державний іспит. Чудові вакації в Кальві до 15 вересня.

16.11.1891 — приїзд (у супроводі матері) до Маульбронна. Там невдовзі незадоволений. Читаю Клопштока*, Шиллера й Шекспіра. Багато віршую.

¹ Вулиця біля річки Нагольд. Дідівський будинок був водночас осідком «спілки кальвських видавців» Calver Verlagsverein.

² Вільгельм Шмідт (1858–1911) — учитель грецької мови.

³ Отто Бауер (1830–1899), який готував Гессе в Кеппінгенській гімназії до складання державного іспиту в Штутгарті.

Березень 1892 року — втеча з монастиря на півтори доби. Ночував за температури 8 градусів холоду просто неба. Вісім годин карцеру.

Квітень 1892 року — аж до одужання, усе-таки без виходу (з Маульброннської семінарії).

Квітень 1892 року — (у супроводі матері й Тео) переїзд до санаторію Болл¹. Там перебування до кінця травня чи початку червня. У Боллі Елізе (королева квітів), небо й пекло.

Червень 1892 року — повний розлад і наміри суїциду, переїзд до Штеттена I/R. Там перебував до початку серпня. Звідти переїзд до Кальва, де я витримав лише 4 тижні.

Вересень — і знову Штеттен (невдала угода з Кальвом), поки не надійшло запрошення до Базеля. Затим весь жовтень у Базелі, де оздоровлював тіло й душу.

8.11.1892 — вступ до гімназії у Каннштадті (7 клас). Пансіон Гайгер. Я майже нічим не займаюся, окрім улюбленої латини. Музика. Стаю соціал-демократом і вчащаю до трактиру. Пиво й розмірковування. Читаю майже тільки Гайне, якого дуже наслідую. Я все ще в поганих стосунках із Кальвом і влаштовую на вакаціях багато сцен.

Жовтень 1893 року — у восьмому класі я хочу кинути гімназію, щоб стати книготорговцем. У кінці жовтня приїжджаю до Еслінгена², де витримав лише три дні. Триденна втеча. Батько привіз мене до Целлера³, але мене

¹ До центру лікування й відновлення при Геррнгуттерській церковній громаді, яким керував Христоф Блумгардт (1842–1919).

² У книгарню С. Маера.

³ Головний лікар психіатричної лікарні у Віннендені.

там не прийняли. Отже, листопад 1893 року — до Кальва. Там без діла до кінця травня 1894 року. Багато читаю й закладаю основу літературних знань. Дуже важлива праця Геттнера¹. Перше серйозне читання Гете, а також сходознавчих праць і перекладів, як-от Лаватера* тощо. У травні 1894 року я стаю стажером машинобудівної компанії Перрота в Кальві. Учуся пиляти, кувати й крутити, але не конструювати й креслити, і мало що з того розумію. Попри це, читаю багато серйозної літератури. Через рік починаю дуже страждати від того, що обрана професія залишається для мене цілковито чужою. Тоді вирішую ще раз наважитися стати продавцем книжок.

Жовтень 1895 року — стаю до роботи в книгарні Геккенгауера в Тюбінгені. Сумлінно вчуся. Міцну основу закладено за рік сумлінного й серйозного вивчення одного лише Гете. Затим певне знайомство із сучасною літературою. Інтерес до часописів *Jugend*, *Wiener Rundschau* і до Германа Бара² тощо.

З 1897 року — дружба з Гаммелейле (приятель із семінарії)³, Фінком⁴ і Руппом⁵, до них пізніше додалися

¹ Hermann Hettner *Literaturgeschichte des 18 Jahrhunderts* 3 Bde. Vieweg. Braunschweig 1894.

² Герман Бар (1863–1934) — австрійський письменник і літературний критик, драматург віденського Бургтеатру.

³ Карл Гаммелейле (1876–1956) — колишній співмешканець салону «Геллас» у Маульбронні. Згодом правник у Штутгарті.

⁴ Людвіг Фінк (1876–1964) — тоді студент-юрист в Тюбінгені, де він познайомився з Гессе в книгарні Геккенгауера й заприятелював із ним. Лікар і письменник.

⁵ Оскар Рупп (1876–1953) — «Оскар Ріпплайн» у збірці «Герман Лаушер», правник, голова округу, активіст так званої *Bekennenden*

Фабер¹ і Шеніг². Також ознайомлення з Ніцше*, який мені дуже добре припав до душі. Я думав про нього впродовж кількох тижнів і люблю його ще й тепер.

Кінець 1897 року — почав поглиблене вивчення школи романтиків.

Літо 1897 року й зимовий семестр 1897/1898 — веселий час, Сенакле³, багато жартів і бешкетування. Від початку 1897 року до весни 1898 року написано всі вірші, що опубліковані в кінці 1898-го як «Романтичні пісні»⁴.

(Написано 24. 03. 1899)

Весна 1898 року — перші відвідини Боллі⁵, перша спонука до перебудови свого життя й праці.

Осінь 1898 року — до Великодня 1899 року я добровільно жив у сповненій працею тиші, без будь-якого спілкування з людьми.

Зима 1898/99 — написав «Першу по півночі»⁶, що вийшла друком у липні 1899-го. З дружиною видавця,

Kirche («Церкви зізнання»), за що був відправлений нацистським режимом на пенсію. У 1946–1948 рр. перший президент Баденвюртенберзького адміністративного суду.

¹ Еріх Фабер (1877–1955) — пізніше юрист у Бакнанзі.

² Вільгельм Шеніг (1876–1909) — парафіяльний вікарій у «Германі Лаушері». Священник у Штайнкірхені.

³ Тюбінгенське коло друзів довкола Гессе, яке називало себе Petit cénacle.

⁴ Перша публікація «Романтичних пісень» у видавництві Е. Пірсона у Дрездені.

⁵ Про привід цього візиту досі нічого невідомо.

⁶ Перша прозова публікація Гессе, видана Е. Дідеріхсом в Лейпцигу.

письменницею Геленою Фогт¹, я вже листувався з 1897-го. Її чоловік виявився також надзвичайно дружньою й благородною людиною. У Кальві моя книжка викликала лише розчарування.

Улітку 1899-го — листовне й особисте тісне спілкування з Людвігом Фінком, який мешкав у Кірхгаймі. Там проживала також красуня Лулу². Фінк написав за короткий час усю книжку своєї лірики³, зробив він це дуже вдало й мрійливо.

Я починав ще в Тюбінгені роман «Їжак»⁴, але припиняю з травня 1899-го будь-яку приватну роботу. Головні болі й повне безсоння. Щоб вилікуватися, я без жодного жалкування покинув першого серпня і Тюбінген, і своє місце роботи, а потім уже восени знайшов собі роботу в Райха в Базелі⁵.

Серпень — до середини вересня 1899-го — канікули в Кальві, які подіяли на мене дуже добре. Поміж тим — відвідини Кірхгайма, розраховані на два дні, які розтяглися однак через Лулу на десять днів. Потім, після

¹ Листування між Гессе й Геленою Фогт-Дідеріхс. *Zwei Autorenportraits in Briefen* від 1897 до 1900-го — опубліковано 1971 р. Бернгардом Целлером у видавництві Еугена Дідеріхса в Кельні.

² Племінниця коронного господаря в Кірхгаймі/Тек Юлія Геллманн (1878–1977), яка фігурує як Лулу в збірнику Германа Гессе «Герман Лаушер», Базель, 1901. Гессе закохався в неї в серпні 1899 року під час прогулянки з гуртком *Petit cénacle*.

³ Людвіг Фінк *Frau, du, du Suesse* — пісні, які, так само як і Гессівські *Romantische Lieder*, побачили світ у *Kommisionsverlag* Е. Пірсона в Дрездені.

⁴ Рукопис втрачено.

⁵ У середині вересня 1899-го Гессе працював у базельській книгарні Райха.

важкого рішення, коротке прощання з Лулу та її друзями, з яких я міг впевнено вірити тільки Фінку.

10 вересня — від'їзд до Кальва, поїздка до Базеля, Люцерна й Флюелена з братом Гансом¹, 15 вересня я став до роботи в Райха в Базелі.

(Написано 20. 09. 1899)

Написане в кінці передчуття справдилося: окрім Фінка, всі друзі замовкли. Він же сам приїхав восени 1899-го як студент-медик (раніше — юрист) до Фрайбурга й Б.*, де я навідував його багато разів. Його бадьора, відкрита й незіпсована манера діяла на мене часто оздоровче. Біль наступних півтора року був спричинений відчуттям втрати дружби з *des cènaclè**, особливо з Гаммелейлом, який весь цей час не давав про себе знати.

Також започаткована в Тюбінгені дружба з кандидатом теології Ебергардом Гусом² майже розірвана й зависла донині, коли я оце пишу, у невизначеності. Моя дотеперішня віра в дружбу поступається місцем напівсумній, напівіронічній ізоляції й щодо жінок. Проте до фактів! Упродовж зими 1899/1900 я дуже тужив за Лулу й писав їй ніжні листи, до яких додалися, після майже річної перерви, взимку ще кілька прохолодніших.

¹ Ганс (1882–1935) — на п'ять років молодший брат Гессе.

² Ебергард Гус (1874–1958) — семінарист в Ураку, згодом міський вікарій у Пфуллінгені. Батько поета Фільбрехта Гоеза.

Дике й болісне з цієї любові розчинилося спочатку в моєму новому скепсисі, потім у знайомстві з Елізабет¹, яка спровокувала в мені половинчасте кохання, дуже правдиве зображення якого міститься в «Щоденнику Лаушера». Загалом моя натура впродовж цього року набула більш чоловічого, але прохолоднішого характеру. Мої запити на насолоду життям (зокрема, духовні) швидко зростали й невдовзі стали ненаситними, будь-яка надія на звершення в майбутньому припинилася, і я бачу себе залежним від резигнованої насолоди моменту. Цей рік характеризує зниження температури мого ества.

Зрештою, я став невдовзі в Базелі більш комунікабельним і почав брати участь у громадському житті. На знак вдячності я повинен назвати Вакернагелський будинок², в якому мене радо прийняла не лише одна мила родина, а й коло цікавих, ділових чоловіків (Галлер, Вельфлін, Йоел, Берноулі, Єннен, Бургер, др. Гесслер і т. п). Водночас спільне мешкання з милим художником Єнненом³, зодчим ратуші, швидко привело мене в найтісніші особисті контакти з образотворчим мистецтвом, що відтоді стало важливою частиною мого життя.

¹ Дочка священника Елізабет Ла Роше (1876–1965), піаністка, танцівниця й хореографиня.

² Будинок базельського міського архіваріуса д-ра Рудольфа Вакернагеля (1855–1925) у провулку Брунненгассе.

³ Гайнріх Єннен (1872–?) — архітектор, з яким Гессе ділив комунальне помешкання по вулиці Голбайнштрассе з жовтня по грудень 1899-го, відповідальний за перебудову базельської ратуші.

Жовтень 1900-го — я опублікував *Notturmi* у вигляді 25 рукописних екземплярів персонально запрошеним друзям¹.

Ще один новий елемент увійшов у моє життя, коли я почав (грудень 1899-го) дописувати до *Allgemeine Schweizer Zeitung* статті. Вони більше, ніж мої книжки, створювали мені певну локальну славу, що мене дуже підтримувало в громадському житті. Наприклад, завдяки цьому я познайомився з професором Буркгардтом Шацманном і його надзвичайно вродливою й приємною дружиною.

Пан Райх² був люб'язним ліберальним шефом. І все-таки мене аж ніяк не задовольняв асортимент, і це мене виснажувало так, що тепер, коли я пишу ці рядки, уже ладен перейти до антикварної книгарні. Приятеля в Базелі я не знайшов. За перші півтора базельські роки я написав низку газетних статей та рецензій. Пізніше, у червні 1900-го, кірхгаймерську новелу «Принцеса Лілія»³ і взимку 1900-го в Райха вийшли «Герман Лаушер», а також невеличка поема «Безсонні ночі»⁴, про публікацію якої я ще не думав. Утіху й оздоровлення принесла

¹ Для того, щоб мати змогу профінансувати першу поїздку до Італії, Гессе запропонував для продажу своїм друзям і знайомим маленькі рукописні зошити під назвою *Notturmi* з 12–19 новими віршами. Він вторгував тоді загалом 400 швейцарських франків.

² Рудольф Райх, книготорговець і видавець у Базелі.

³ «Лулу» — розділ у «Германі Лаушері».

⁴ *Schlaflose Nächte* та оповідання *Lulu* вперше опубліковані 1907 року в розширеному новому виданні «Герман Лаушер» у видавництві Райнланде фон Вільгельма Шефера.

мені в цей бурхливий, холодний і безбожно прожитий час чудова природа Швейцарії. Зокрема, я полюбив Фірвальдштетське озеро й невдовзі знав кожну найменшу бухту в ньому. На противагу Тьобінгену, майже всі свої вільні дні я проводив у невеличких веселих прогулянках. В окремі неспокійні тижні мене підтримувала дегустація вина.

Тепер на мене чекають шість місяців вакацій, під час яких я хочу здійснити свою першу італійську подорож до Флоренції.

(Написано 5. 02. 1901)

Наприкінці лютого я розірвав угоду на винаймання помешкання в Базелі й поїхав до Кальва, а звідти наприкінці березня — до Італії (*vide Tagebuch*)¹ і був там до кінця травня. Пізніше перебування в Кальві було перерване восьмиденною поїздкою до Мюнхена² і десятиденною — до Оберклінгена (Кнодт)³ і Дармштадта. Стара схильність до меланхолії посилилася після подорожі до Італії. У Кальві я досить старанно студював: історія мистецтва — Жан Поль* — Раабє* — французький романтизм, зосібна читав Мюссе⁴. У серпні я запропонував

¹ Італійська подорож, 1901.

² Через Ульм Гессе поїхав до своїх друзів Тео Бешліна й Ганса Трога до Мюнхена, де він зокрема відвідав пінакотеку, Скляний палац і замок Німфенбург (24–28. 06. 1901).

³ Із середини липня 10 днів Гессе відвідував дружнього поета й лісового священника Карла Ернста Кнодта (1836–1917), який в Оберклінгені біля Дармштадта зібрав довкола себе комуни митців.

⁴ Альфред де Мюссе (1810–1857), французький прозаїк, поет і драматург.

Котті свої нові вірші¹. Залишок серпня я провів улюбому Вітцнау² і затим, першого вересня 1901-го, став до праці як антиквар у Ваттенвіля в Базелі³. Те, що пропустив за рік через подорожування, я швидко надолужив. Загалом із вересня по грудень я надзвичайно старанно працював, оскільки змушений був заробляти гроші (статті, фейлетони, рецензії тощо). Різдво 1902-го я провів улюблого Кнодта в Оберклінгені. У Базелі ці місяці жив цілковито замкнуто, а відпочивав у трактирі, граючи в більярд. У січні мене спіткало запалення сліпої кишки, усе обійшлося добре, проте велика фізична слабкість довго не відпускала. Помешкання в Базелі: з вересня по листопад 1901-го — Бургфельдерштраسه, 12, з грудня 1901-го — у провулку Штіффгасе, 5 (Ліхтенган⁴).

(Написано в червні 1902)

Саме тоді (січень 1902-го) дуже захворіла моя матір, яка тривалий час страждала від хвороби нирок.

Наприкінці січня я побув біля неї ще один день і затим попрощався. Лютий я провів на відпочинку в Гріндельвальді, де почувався добре. Затим повернення до Базеля.

¹ Цей рукопис був відхилений Коттою.

² Село на березі Фірвальдштетського озера.

³ Тоді Гессе поміняв профіль роботи в книгарні із сортувальника на антиквара.

⁴ У Карла Ліхтенгана, учителя в Базелі.

24 квітня 1902 померла моя дорога й незабутня матуся. Донині в мене відчуття цієї втрати лише поглиблюється. Я не можу про неї думати без того, щоб моє серце не билось від любові й печалі. І в іншому 1902 рік теж був лихий: у червні почалися болі в очах, які тривають донині, і я можу набагато менше працювати. Затим (у червні 1902) Єннен поїхав із Базеля, і я був цілковито самотнім. Колишнє товариське спілкування у Вакернагелів я вже давно припинив із відрази до наших суспільних форм і звичаїв. З хворими очима я перебував вересень і жовтень у Кальві, де за мною люб'язно доглядали (Марулла¹ читала мені Сабатьєрового «Франца»², Адель³ багато часу проводила зі мною в лісі). Цілими днями я рибалив зі старою пристрастю.

(Написано 24. 02. 1899 — листопад 1902)

[Тут щоденник уривається].

¹ Молодша сестра Гессе (1880–1936).

² Поль Сабатьє Vie de François d'Assise («Життя Франциска Ассізького»).

³ Старша сестра Гессе (1875–1949).

КАЛЬВСЬКИЙ ЩОДЕННИК

(березень 1901-го)

ПЕРШИЙ ВЕЧІР

Після тривалого часу я знову вперше в Кальві¹ й гостюю в будинку свого батька. Як і в давні часи, я знову насолоджуюся тим повним радісним відчуттям свята, яке я після шкільного життя цілковито втратив. Я кілька місяців був вільний від професії й контрольованої роботи, а перебуваю тепер тут, у своєму тихому рідному місті, щоб підготуватися до омріяної роками подорожі до Італії. Свою професію, свою книгозбірню й усю літературу я залишив поза своєю увагою. Окрім праць з історії мистецтва та італійської граматики зі мною були лише улюблені поети. Скільки турбот, гніву й розладу відпало від мене в ці останні кілька днів. Немовби з якогось дива я сам став у цьому тихому, наївному й старожитньому оточенні старомодним. «Мій роман»², який я виношую два роки, і який має висвітлити найпотаємніші закутки сучасної душі, квітнути тут не може. І все-таки в мене на душі таке відчуття, що я обов'язково повинен щось записувати. Щовечора о пів на десяту, коли мої батьки лягають спати, а сіни та анфілада кімнат стають

¹ Із серпня 1900-го.

² «Поет». Книга пристрасті.

темними й тихими, я ще довгенько сиджу у своїй кімнаті, цілковито самотній, огорнутий спокоєм дому й глибокою тишею. Я й сьогодні сиджу отак, перед вікном лежить осяяне місячним сяйвом довге вузьке подвір'я, а позаду нього темний сад, де колись вирували мої дитячі ігри. І моя кімната та сама, в якій я мешкав, і як школяр проживав благословенні тривалі літні канікули, на яких я читав перші вірші Шиллера й писав свої ранні поезії. Коли я сидів у цих добре відомих стінах, немовби в якомусь своєрідно чіткому сні, а бліде місячне сяйво змішувалося на підвіконні зі світлом від маленької червоної лампи, я відчув позаду себе музу дитинства, яка немов спогад проходила через кімнату, і тихо поклала мені на плече свою казкову руку. Водночас у старому, рідному просторі оживає відлуння багатьох благословенних поетичних ночей, що я їх проживав тут у свою романтичну юність.

Отож я готую невеличкий сувій з аркушів білого паперу й присвячую їх тихим затишним вечірнім годинам зі спогадів і мрій свого дитинства. Про них мені нагадує залите місячним сяйвом подвір'я, кімната зі столом, книжкова шафа, ліжка й старовинні сімейні картини, про них мені нагадує виставлена серія книжок із творами Жана Поля, Людвіга Тіка*, Матіаса Клаудіса* і Йогана Гайнріха Юнг-Штілінга*, яку я тоді виймав для вакаційних тижнів із дідусевих книжкових шаф і перетягнув до себе. Я знаходжу в цих книжках, особливо в Жана Поля, поряд зі слідами обережних поміток дідуса й позначки свого юнацького читання, маленькі плями, загнуті

вушка сторінок і ризики олівця, і навіть ці сліди вже антикварні й майже високоповажні. Як часто я читав колись до півночі в ліжку старовинні фоліанти! І сьогодні піддаюся їхньому тихому диву, тихому аромату старого, сумлінного друку, який зберігає сліди давно похованих рук і над яким вже вісімдесят, дев'яносто й більше років відомі й невідомі люди проводили вечори й ночі в пошануванні й захопленні.

І стілець, на якому я сиджу, зручне дідівське крісло, добре знайоме мені ще з тих дитячих років. Тепер ним слід користуватися обережно, оскільки воно дуже старе, проте я все-таки не хочу мати нічого іншого. Воно тепер тихо порипує на всіх стиках, коли я відкидаюся в ньому й запалюю нову сигару.

Я не хочу сьогодні починати записувати свої спогади. Мене хилить на сон, у будинку панує мертва тиша. Низка просторих кімнат просторого будинку¹, в яких ми жили колись, — шестеро братів і сестер, тепер лежали сонно, майже всі необжиті.

Уже давно ми, шестеро², разом більше не збираємося. Двоє одружилися, старша сестра³ залишилася тут із батьками, а ми, молодші, поневіряємося світом. Ми відвикли від батьківщини, стали напівчужими, старшими й іншими, старий кальвський будинок поринув у сон і тишу,

¹ Будівля спілки кальвських видавців на вулиці Бішофштра-се, 4.

² П'ять братів і сестер Гессе: зведені брати Карл і Тео Ізенберги, його сестри Адель і Марулла та їхній молодший брат Ганс.

³ Адель (1875–1949).

ЗМІСТ

ЩОДЕННИКИ.....	3
Нотатки від 12 березня 1899 р. по листопад 1902 р. у Bagels Geschaefskalemder	3
Кальвський щоденник (березень 1901-го).....	14
Подорож до Італії, 1901 рік	20
Венеційський записничок	115
Студії лагун	130
Подорож до Ульма (Мюнхен — Дармштадт)	136
Вітцнау (1901)	140
Подорож до Італії, 1903 рік	147
Аппенцелл, жовтень, 1906 рік.....	175
Книга Бруно (1907–1908)	180
Серед скель. Нотатки «природної людини» (1907) ..	187
Із записника 1907–1914 років	199
[Щоденник подорожі до Індонезії]	206
Щоденник — нотатки	292
 ПРИМІТКИ. <i>Іван Мегела</i>	 366